

UYGUR BİLGİNİ SİNGKU SELİ TUTUNĖUN BİLİNMEYEN YENİ BİR ÇEVİRİSİ ÜZERİNE

ŞİNASI TEKİN

Uygur edebiyatını, gerek kaynaklarının karakteri gerekse malzemenin kıtlığı dolayısıyla şimdilik 'özel kişilerinden yoksun, anonim bir edebiyat' olarak nitelendirmek zorundayız. Bununla birlikte, şu ya da bu eserin kopuk, yırtık bir yaprağının bir köşeciğinde herhangi bir 'şair', bir 'bilgin' (=boşgutluğ) ya da bir 'müstensih' adı bulabiliyoruz¹. Bunlardan birinin, şu ya da bu biçimde tekrarı, adı geçen kişi üzerindeki bilgilerimizi arttırmaktadır. Şimdiye değin bilimsel çalışmalarını üstüne şöyle böyle en çok bilgi edinebildiğimiz Uygur bilgini *Singku Seli Tutunğ*'dur. Kendisi, meşhur *Suvarnaprabhāsottamasūtra*'yı, İ-tsing'in Çince metninden, *Altun Yaruğ... nom bitig* adı altında çevirmiş ve yorumlamıştır². Bu eserin nüshalarına çeşitli devirlerde eklenen zeyil-

¹ Aprın Çor Tigin örneğinin bilinen ilk Uygur şairidir (bk. A. v. Le Coq, *Manichaica* II); bu yazının konusu olan Singku Seli Tutunğ; Ağduk adında bir Mani müstensihi ve bir metinde kendisinden Töküti, bir diğer metinde ise Dutagun diye söz açan bir başka müstensih. Müstensihler de herhalde Burkancı Uygur manastırlarının kültür hayatında belli bir rol oynuyorlardı.

² Bu eserin Uygurcasının çeşitli nüshaları vardır. Bunların en tamı basılı olup (1687), W. Radloff - S. Maloff tarafından 1913 yılında yeniden basılmıştır: *Suv. ... Bibl. Buddhica* 17. 2+723 s. Diğer nüshaları yazmalar halinde Alman Arkeoloji heyetleri tarafından Turfan ve civarında bulunmuştur. Bunlardan en önemlisi, uzun-*pothi* biçiminde olup ilk defa F. W. K. Müller tarafından birkaç örnek halinde Çincesiyle karşılaştırılarak yayımlanmıştır (UI 11. s. vd.). Bu nüsha, Ütret adında bir prenses tarafından, Dutagun adında bir rahibe yazdırılmıştır (a. y. 15. s., burada vakıfçı *kirt-günçlüğ ütret mama* biçiminde belirtiliyor ama aynı nüshanın T III M 56, 9 işaretli yaprağında *upasanç* 'mümine' *ütret teñğrim* 'prenseler' olarak geçiyor). Bir tövbe kitabında da gene Ütret adında bir vakıfçı zikrediliyor (U II 76. s. vd.), fakat burada Ütret'in prenses unvanı yok, bunun yerine babası Bay Epe, *çanğsı* unvanıyla geçiyor (a.y. 81, 70). 'mâbeynci' anlamına gelen çangşı (... çin. *tschang-schi* = sak. *cām-ši* = sgd. *çang-şiy*, UAJb 33. c. 287. s.) unvanı, bu Ütret'in prenses olduğunu gösteriyor; öte yandan U II 76'daki tövbe kitabı ile AY'un adı geçen nüshası (U I 11. s. vd. ve meselâ T III M 56, 9) yazı benzerliği dolayısıyla aynı müstensihe aittir. Gerçekten bu müstensih, Ay'un nüshasında (U I 15, 1) Dutagun (... skr. *dhūtaguṇa* 'günahlarından arınmış' bk. F.

lerden S.S.T.'un, Bişbalık'lı bir Burkancı Uygur bilgini olduğunu öğreniyoruz. Ay'un çevirisine eklediği uzun parçalar³, kendisinin gerçekten 'mütebahhir' bir bilgin olduğunu açıkça göstermektedir; Ay gereği gibi işlendiği zaman, bilginimizin bu yönü daha açık olarak ortaya konmuş olacak.

S.S.T.'un bilinen diğer çevirisi, meşhur Çinli Burkan hacısı Hüan-tsang'ın (VII.yy) yaşam öyküsüdür⁴. Bu çevirinin dili ile Ay'un dili arasında üslûp bakımından çok büyük ayrılıklar vardır. Bu ayrılıklar, her iki metin de işlendikten sonra birer üslûp özelliği olarak ortaya çıkacaktır.

* *

1955 yılında Mainz Akademisinde Uygurca yazmaların kataloglanması işi ile uğraşırken, sol yanı kopuk, yaprak numarasının bulunduğu sağ yanı da iyice zedelenmiş, dar-*pothî* biçiminde ciltlenmiş bir kitap yaprağı dikkatimi çekmişti. İri Uygur harfleriyle düzgün bir biçimde, kamyş kalemle yazılmış olan bu parça, bir eserin bir bölümünün son yaprağıdır. Büyük bir bölümü müstensih notu olan bu metin, (Sıngku) Seli Tutung'un yeni bir çevirisinden söz etmektedir. Aşağıya ilkin bu küçük metnin çevriyazısı ile bugünkü Türkçesini koyuyorum.

Edgerton 286a), tövbe kitabında ise (U II 79, 59) bunun Türkçesi olan Tökülti (= 'günahları dökülmüş') adını kullanıyor. Böylece Ay'un bu nüshasının müstensihisi ve yazdıranı, adı geçen tövbe kitabındakiler ile aynı şahıslar oluyor. Eger A. V. Gabain'in, 924-925 yılında Bişbalık'ı fetheden Liao hükümdarı Apaoki ile Ütret'in tövbesindeki hükümdar Taykan'ı birleştiren nazariyesi doğru ise (U II 80, 65; UAJb 27. c., 200. s.) bütün bunlardan şu sonuçlar çıkar:

1 — Ütret, tövbe kitabını 925 yılından sonra yazdırmıştır, çünkü yabancı bir hükümdara, genel olarak ancak Uygur ülkesine girdikten sonra sevap tevcih edilebilirdi.

2 — Ütret, 925 yılında ömrünün sonuna yaklaşmış olmalıdır, çünkü tövbe kitabı ya da Ay gibi herhangi bir eserin yazdırılmasına genel olarak ihtiyarlıkta sevap kazanmak için girişilir.

3 — Ay'un bu nüshası, 925 yılından ya bir süre önce ya da sonra yazdırılmıştır.

4 — Buna göre S.S.T. da, IX. yy'm sonu ile X. yy'm başlarında yaşamış ve faaliyet göstermiştir (krş. bir de A. v. G.'in aynı sonuca varan nazariyesi: SBAW 1935 VII. 152. s. vd.).

³ Bu telif eklemeler, eserin aş.-yk. 1/6'sını teşkil etmektedir. Telif bölümler için bk. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1959 (1960), 297. s.

⁴ Bu çeviri hakkında bk. A. v. Gabain, SBAW, phil.-hist. Kl. VII. Berlin 1935. 151-180. s.; SBAW, phil.-hist. Kl. XXIX. Berlin 1938. 371-415. s.

Mainz 231 Uygurca metin Klasik Uygur kalem yazısı, 2-3.
T I D. 93 [ön] satırlar kırmızı
Dar-pothî cildi, yaprak no. yok.

1. aryavlokidişvr bodistv-ıg ötüngü/- . . .
2. . . . erür oon aya-lu/ . . .
3. . . . -i şatru . . bramada kalay-a . . kua bin/ . . .
4. . . . [Pothî] yme kutluğ uluğ tavğaç ilinte . . .
5. atlg-ğ [Pothî] senğrem-deki . . üç ağılk nom öt-
gürmiş
6. . . . samtso atlg | açarı enetkek tilintin tavğaç tilinçe-
evirmiş
7. basa yana alkatmış on uygur ilinte kinki boşgutluğ bişba-
lıklığ sîngku
8. seli tutuñg . . tavğaç tilintin . . ikileyü türk tilinçe-
aqtar-
9. -mış . . miñg közlüğü miñg iligliğ amduk/ . . .

[sayfanın sonu]

[arka]

1. aryavlokidişvr bodistv-nmñg kılmiş iki // . . .
2. birle . . uqıtu nomlamak atlg üçünç tegzinç tükedi (. .)
3. . . [boş]
4. namo but [Pothî] . . namodrm . . namo sañg
- 5- 9. [boş]

[sayfanın sonu]

B u g ü n k ü T ü r k ç e s i

[ön]

1. Bodhisattva Āryāvalokiteşvara'ya sunmak . . .
2. . . . -dır oon aya-lu/ . . .
3. . . . -i şatru . . bramada kalay-a . . kua bin / . . .
4. . . . Yine kutsal, büyük Çin ülkesinde . . .
5. adlı manastırdaki . . Tripitaka'ya (nüfuz etmiş olan)
6. (Tri)pitaka üstadı (. . .) adlı üstadın Hint dilinden Çin (dilince-
çevirdiği),

7. sonra gene : Övülmüş On Uygur ülkesinde, sonraki (bilgin Bişbalık'lı Sıngku),
8. Seli Tutuŋ'un da, Çin dilinden, yeniden (Türk diline aktar-)
9. -dığı "Bin gözlü, bin elli *amduḳ* // . . .

[sayfanın sonu]

[arka]

1. Bodhisattva Āryāvalokiteṣvara'nın yaptığı iki . . .
2. ile anlatarak vaaz vermek" adlı üçüncü bölüm (bitti).
3. . . [boş]
4. Burkan'a saygı . . Dine saygı . . (Cemaate saygı)..
- 5-9. [boş]

[sayfanın sonu]

On iki satırı geçmeyen bu küçük metinden şunları öğreniyoruz :

1. Bir Burkan'ın eseri ilkin Hintçeden Çinceye,
2. Üç hazine'yi⁵ (anlayan), üç hazine üstadı (X . . .) adlı bir bilgin tarafından çevrilmiştir.
3. Aynı metin, Övülmüş On Uygur ülkesinden, sonra devir (bilgini) . . . Seli Tutuŋ tarafından Çince'den (Türkçeye çevril)miştir.
4. "Bin gözlü, bin elli . . . Bodhisattva Āryāvalokiteṣvara'nın işlediği iki . . ."; eserin üçüncü bölümüdür.

Çinli çevirmenin adı, metnimizin kopuk yerine rastlamıştır, bunun yerine yalnız unvanı olarak *Samtso* (= çin. *san-tsang* "üç hazine" =skr. *tripitaka*; krş. burada 5. dip notu) okunabiliyor. Uygurcaya çeviren hakkındaki bilgilerimiz biraz daha fazladır: *Seli Tutuŋ*. 7. satırın ikinci yarısında, ya *boşgutluḡ bişbalıklıḡ sıngku* ya da *bişbalıklıḡ sıngku* kelimeleri için yer mevcuttur. Şimdiye kadar bilinmeyen ve yeni olan nokta, bilginin, "Övülmüş On Uygur"⁶ ülkesinden oluşudur. Metnimizdeki

⁵ *üç ağılık (nom)* "üç hazineden (ibaret din)" (=skr. *tripitaka* "üç sepet"). Bununla Burkan dininin bütün eserleri kastedilmiştir: 1. Bizzat Burkan'ın vaazları (*sûtra*), 2. Manastır hayatını düzenleyen akâit kitapları (*viyana*), 3. Felsefî meseleleri işleyen eserler (abhidharma). Üç ağılık veya Çincesi Samtso aynı zamanda büyük din adamlarına verilen bir unvandır.

⁶ "Dokuz Oğuz" ve "On Uygur" çoğunlukla birlikte kullanılır; bunlar, Bozkır İmparatorluğunda egemen boyun adı (Uygur) olduğu halde (bk. Şine-usu, 3. str. 759 yılı), sonradan, yani 850'den sonra Turfan ve yöresine yerleşip bir beylik kuran Uygurların ülkesine de bu ad sık-sık verilirdi. (bk. M III 40, 5-6; M III 43, 15-17; TT IX, 90 str. *alkatlış idduk on uyğur ili*). Metnimizdeki "Övülmüş On Uygur ili" adı da, Hoço-Bişbalık Uygur beyliğine, bozkurdaki şanlı geçmişe anıştırılarak verilmiştir.

(X ...) Seli TutunĖ'un, bilinen Singku Seli TutunĖ'dan ayrı bir kimse olabileceği kuşkusunu da, gerçekten S.S.T. ile ilgili diğer metinlerdeki zeyillerin üslûbuna, elimizdeki zeylin aynen uyması, tamamıyla ortadan kaldırmaktadır (krş. UI 13/5; 14/1-2-4-5 ve SBAW 1938 XXIX. 388, 2149. str. vd.).

Bu küçük parçadan, Altun Yaruk ile Hüan-tsang Biyografisi çevirilerinden başka, Singku Seli TutunĖ'un yeni bir eser daha çevirmiş olduğunu öğreniyoruz. Kendisinin yaşadığı devir ve diğer çabaları hakkında metnimiz, eski bilgilerimize yeni bir şey eklemediği gibi bunları destekleyen bir ip ucu da verememektedir (bk. burada ikinci dip notu).

Bütün bu tesbitlerden sonra şimdi yapılacak iş, bu parçanın yazısına benzeyen diğer metinleri bir araya getirmek ve üçüncü bölümün de yardım ile Çince aslını tesbit etmek olacaktır.

Bu ufak yazıda ele alınan konu, İslamlıktan önceki Türk Edebiyatının kaynaklarını tesbit işinde, sorunların ortaya konuşu ve çözümlenmesine bir ışık tutması bakımından da ayrıca dikkate değer.